

Žodžių žemėlapis - veiksminga žodyno mokymo priemonė dirbant su vyresniųjų klasių mokiniais

Catherine Rosenbaum

Šis metodas parodo, kaip mokiniai, naudodamiesi turimomis pagrindinėmis žiniomis, kontekstu, morfologijos sąvokomis ir žodynais, efektyviau mokosi žodžių. Žodžio prasmės mokymas, kuris padeda mokiniams pritaikyti naujus žodžius prie jau esamo conceptualaus turinio, iš esmės yra daug veiksmingesnis nei tada, kai mokiniams verčiamas ieškoti žodžių žodyne ar randa juos tam tikrame kontekste (Eeds & Cockrum, 1985, p. 495-496). Veiksmingiausias žodyno mokymas yra toks, kuris kartu gerina ir suvokimą (Dole, Sloan, & Trathen, 1995, p. 452).

Pastaruosius dešimt metų mokslininkai sutinka, kad žodynas – vienintelis ir svarbiausias veiksnys, lemiantis suvokimą skaitant (LaFlamme, 1997, p. 372). Specialiame žurnalo „Journal of Reading“ 1986 m. balandžio numeryje R. Ruddell rašė, jog privalome suvokti „žodyno plėtoją kaip interaktyvų procesą“, o jo „sudėtinė dalis - naujos sąvokos – yra įpintos į prasmingą kontekstą, kuriame aptinkamos“ (p. 587). Šiame konstruktyviame žurnalo numeryje išreikšta mintis, kad būtinos veiksmingo žodyno mokymo sąlygos yra: aktyvus ir pozityvus mokinių įsitraukimas; žodžių parinkimas; asmeniniams poreikiams pritaikyti metodai; ir nuolatinis, savarankiškas, ilgalaikis augimas (Carr & Wixson, 1986; Ruddell, 1986).

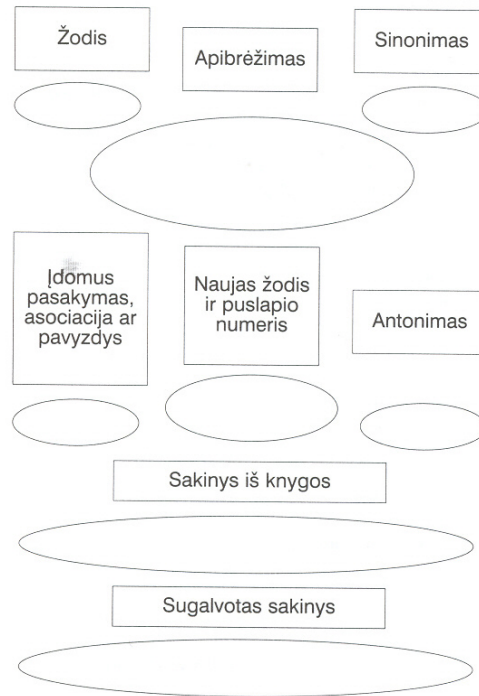
Tačiau kas pasiekta mokant žodžių vyresniųjų klasių mokinius per pastaruosius du su puse dešimtmečio? 1995 m. J. A. Dole ir jos kolegos kaip veiksmingas žodžių mokymo priemonės nurodė „plačią žodžių vartojimo praktiką, žinių apie žodžius įvairovę (tarp jų tiesioginę reikšmę ir konteksto prasmę) bei aktyvų mokinių įsitraukimą, vedantį nuodugnaus žodžių suvokimo link“ (p. 543). Kokia gi ta interaktyvi schema, kurios taip reikia vyresniųjų klasių mokiniams? Ieškojau, bet galų gale nusprendžiau sugalvoti pati.

1998-aisiais J. M. Harmonas apibūdino aštuonis metodus, kuriuos mokytojai naudoja siekdami paaiškinti mokiniams žodžių prasmę. Tai:

- sinonimai;
- glausti apibūdinimai;
- pavyzdžiai;
- nepavyzdžiai;
- perfrazavimas;
- pakartojimas;
- asociacijos;
- unikalūs pasakymai.

Šis sąrašas, taip pat D. A. Frayerio modelis (Frayer, Frederick, & Klausmeier, 1969) ir pagrindinės apibrėžimų žemėlapių sąvokos, suformuluotos R. M. Schwartzo (1988), nurodė kryptis bei tyrimo metodiką, tačiau tikrasis užsidegimas atėjo, kai ant kolegos stalo pamačiau žodynėlio voratinklį, susidedantį iš aštuonių identiškų apskritimų. Aš pritaikiau tokį voratinklį kaip mokiniams pateikiamą žodžių žemėlapi, kuriame persipina dauguma J. M. Harmono išvardytų elementų, anot jo, esminių mokant žodyno. Savo mokiniams kėliau tikslą kasdien šį žemėlapi vartoti. Iš jų buvo reikalaujama ieškoti įdomių žodžių savarankiška ar privalomojo skaitymo metu, kaip siūlo M. R. Haggardo (1982) žodyno savarankiška plėtojimo metodas, pasitelkti ir išplėsti ankstesnes bei, naudojantis kontekstu, žodynais ir struktūriniu analize, rasti ir išrinkti asmeninę (t. y. suvoktą ir įsisąmonintą) šio žodžio reikšmę. Žemėlapis (žr. 1 pav.), išskyrus retas išimtis, atitiko visus veiksmingo žodyno mokymo kriterijus.

1 pav. Žodžio žemėlapis

Žemėlapio sudarymas

Pirmiausia centriniame apskritime mokiniai užrašo naują žodį ir puslapio numerį, o kontekstą – iškart po juo esančiame pailgame apskritime. Mokinys privalo perrašyti svarbiausias sakinio dalis iš knygos, kurioje aptiko šį žodį, į žemėlapi taip, kad būtų suprantamas kontekstas. Dauguma mokinių jau numano žodžių prasmę atkreipdami dėmesį į užuominas, kurias teikia pagrindinis sakiny. Tik po to, kai sukuriamas kontekstas, pasitelkiami žodynai; į apskritimą, esantį virš naujo žodžio, mokinys perrašo tik aprašymus, reikalingus kontekstui suprasti, užuot perrašinėjęs visą tekstą. Tuo pačiu metu naudodamasis įvairių žodynų informacija mokinys užrašo sinonimą ir antonimą į mažus apskritimus iš dešinės. Priešdėlių keitimas padeda rasti antonimus, tai turi būti atliekama lengvai ir dažnai kartu su visa klase (nors galima ir individualiai). Kartais nepavyzdys, kaip siūlo D. A. Frayeris, gali būti įrašomas kaip antonimas, nes „daugelis žodžių antonimų neturi“ (Powell, 1986, p. 618). Bet koku atveju diskusijos su bendraamžiais ar mokytoju padeda išigilinti ir surasti priešingas sąvokas ar priešingą nuomonę.

Mokiniams pradėjus įrašinėti kitą naujo žodžio formą viršutiniame kairiajame skritulyje, dėmesio centre atsiduria struktūrinė analizė ir morfologija. Tai ne tik skatina pasitelkti pagrindines žinias, bet ir padeda lengviau įsisąmoninti žodžio reikšmę: susidūręs su kitu žodžiu, turinčiu panašią šaknį ar galūnę, mokinys bent jau žino dalį žodžio. W. E. Nagy ir P. A. Herman duomenimis (Baumann & Kameenui, 1991), kai mokantis kiekvieno naujo žodžio dėmesys labiausiai sutelkiamas į morfologiją, vidutiniškai kas trečias iš naujai sutinkamų tekste žodžių mokiniui yra suprantamas.

Mokantis naujų žodžių labai svarbus kairėje žemiau esantis skritulys, kuriame pažymimi įdomūs pasakymai, asociacijos ar pavyzdžiai. Čia užrašoma žodžio frazė, kategorija, kuriai priklauso žodis, pavyzdys, trumpas aprašymas ar asmeninė užuomina. Tai dar viena galimybė mokiniui aktyviai išitraukti, pabendrauti su bendraamžiais ar mokytoju ir papildyti ar pakartoti ankstesnes žinias. Daugeliui

mokinių tai gali būti labiausiai asmeniškai, lanksčiausia ir todėl geriausiai įsimintina žemėlapių dalis.

Ir pagaliau paskutiniame etape mokinys sudaro sakinį, naują žodį panaudodamas savarankiškai, bei užrašo jį pailgame skritulyje puslapio apačioje. Pradžioje užduotis rasti žodžius ir sugalvoti iš jų sakinius mokiniams atrodė beprasmiška ir nenaudinga. Tačiau baigiant žodžių rašymą į žemėlapi, ši veikla pasidaro logiška viso proceso, leidžiančio pasitelkti ankstesnes žinias, išmokyti naujus žodžius ir nustatyti asmeninę reikšmę, išdava.

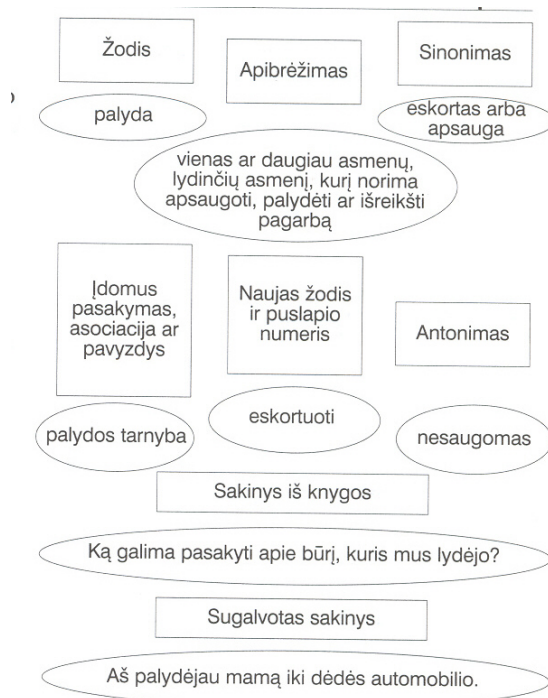
Taikymas per pamokas

Žodžių žemėlapių pritaikiau mokslo metų pradžioje dirbdama su šeštos, septintos ir aštuntos klasės mokiniais, kuriems anksčiau prastai sekėsi skaityti ir rašyti testus. Ant skaidrių plėvelių užrašiau neilgą žodžių sąrašą iš pirmojo skyriaus mūsų skaitomos knygos ir, pasirinkusi vieną žodį, parodžiau, kaip su juo dirbti. Paskui aš garsiai skaičiau, o mokiniai sekė savo knygose. Kai baigiau, paprašiau mokinių surasti sunkiausią žodį sąraše, kad galėčiau dar kartą parodyti, kaip dirbti su žemėlapiu.

Pagal mano pavyzdį kiekvienas mokinys į žemėlapi įtraukė po vieną iš sąraše likusių žodžių, rinkdamiesi gana žinomas reikšmes. Pakartojome šį procesą kitą dieną, naudodami mano paruoštą žodynėlį kiekvienam knygos skyriui, ir greitai mokiniai išmoko patys naudoti žemėlapių sudarymo metodą skaitydami skyrių poromis. Darėme tai beveik kasdien. Ilgainiui pridėjau reziumavimo ir numatymo užduotis po kiekvieno skyriaus, bet žodžių žemėlapių sudarymas tapo kasdienine veikla, nepriklausomai nuo to, ar skyrių skaitė garsiai mokytojas, ar jį tyliai skaitė patys mokiniai.

Kitų knygų, kurias skaitėme, žodynas buvo ne toks sunkus, ir aš į mokymą ketinau įtraukti istorinės grožinės literatūros. Kadangi žemėlapių sudarymas dabar mokiniams jau buvo antraeilis dalykas, aš nebeieškojau žodžių, o palikau tai daryti jiems patiems, kaip siūlė M. R. Haggardas (1982). Mano nuostabai, mokiniai pasirinko įdomius ir nežinomus žodžius, kuriuos dažnai reikėjo paaiškinti, jie aptarinėjo savo žodžių žemėlapius su bendraamžiais ar su manimi (2 pav.). Žodyno plėtojimas tapo sudėtinė kiekvienos pamokos dalimi ir kai mokiniams norėdavau duoti pavyzdį parinkdavau įmantrų žodį iš eilėraščio kuris irgi atitikdavo temą. Mokiniai aktyviai dalyvavo plėsdami savo žodyną susiedami naujus žodžius su anksčiau žiniomis ir pritaikydami naujus žodžius savo pačių sugalvotuose sakiniuose. Besimokančiųjų aktyvumas buvo didelis o nauji žodžiai lengvai pradėti vartoti tiek rašytinėje mtiiek šnekamojoje kalboje. Tačiau mums kaip ir anksčiau trūko dažnesnių susidūrimų su šiais žodžiais kituose tekstuose.

2 pav. Mokinio sudarytas žodžio žemėlapis

Drama

Maždaug kartą per mėnesį mes rengdavome trumpą vaidinimą. Kad mokinių nevalgintų sunkiai ištariami žodžiai ar frazės, žodžių žemėlapių sudarymo metodu mokėmės svarbių ar sunkių žodžių klasėje. Kiekvienas mokinytis sudarė po vieną iš mano pateikto sąrašo žodžio žemėlapi ir per pamoką jį visiems parodė, pamokė klasę ir pasirinko vaidmenį. Mokiniai užsirašinėjo pastabas (3 pav.) apie žodžius tuo metu, kai bendraamžiai juos pristatinėjo, o visas pjesės skaitymo procesas pasidarė laisvesnis ir todėl labiau visiems patiko. Be to, pastebėjome, kad dauguma žodžių, kuriuos mokiniai išsirinko savarankiškai, taip pat kartojasi ir pjesėse.

3 pav. Pastabų apie naujus žodžius lentelė

Naujas žodis ir puslapio numeris	Klasės draugas	Apibrėžimas	Sinonimas	Asmeninė užuomina

Vadovėlis _____

Skyrius _____ Puslapio numeris _____ Data _____

Kartojimas

Kai pradėjome trečiąją knygų rinkinį, mokiniai pasiūlė naujų žodžių kartojimo žaidimą. Jie pasirinko žodžius iš savo žemėlapių ir mėgstamiausius atidavė man. Mane nustebino pasirinktų žodžių kokybė ir jų kartojimasis. Sugalvojau JAV televizijos šou „Rizika“ (*Jeopardy*) versiją, kurią žaidėme komandomis taip, kad kiekviena komanda turėtų atstovą, skaičiusį skirtingą knygą. Kartojimas buvo smagus. Dabar mus palaikė ne tik mokytojo, bet ir mokinių entuziazmas. Vis dėlto didžiausią poveikį padarė kasdieninė žodžių žemėlapių veikla – jis padėjo mokiniams išmokti kontroliuoti savo mokymąsi. Kadangi mokiniai patys rinkosi žodžius, kuriems sudarinėjo žemėlapius, jie lavino naujų žodžių pojūtį, savarankišką jų suvokimą ir nuolat plėtė žodyną.

Baigiamosios pastabos

Mokantis naujų žodžių 1986 m. S. Stahl rekomendavo pateikti „kontekstą bei apibrėžimą“, drauge pasitelkiant ir sinonimus, antonimus, priešdėlius, priesagas, šaknis, klasifikavimą ir kt. (p. 663). Mano žemėlapis tai ir darė. S. Stahl taip pat siūlė „skatinti išsamų suvokimą“, kuris apima tiek supratimą, „kai mokinytis taiko išminktą asociaciją norėdamas parodyti, jog supranta žodį... pvz., antonimo radimas, žodžio įrašymas į tuščią sakinio vietą, žodžio paaiškinimas kitais žodžiais“, tiek vadinamąjį

generatyvinį suvokimą – „naujo sakinio, kuriame aiškiai atskleidžiama žodžio reikšmė, sugalvojimas“ (p. 664). Mano žemėlapis davė ir tai. Panašiai J. F. Baumann ir E. J. Kameenui (1991) „aptarė tris žodžio mokėjimo lygmenis, pagal kuriuos galima spręsti apie suvokimo ir susijusių mokymo veiksmų dydį: asociacijas, supratimą ir generatyvinį suvokimą“ (p. 201). Negana to, jie teigė: „Mokinys, turintis gebėjimų kelti asociacijas, moka susieti naują žodį su konkrečiu apibūdinimu ar tiesiog kontekstu. Norėdamas įgyti suvokimo įgūdžių, vaikas privalo mokėti vartoti žodį įvairiuose sakiniuose arba, pasinaudodamas apibūdinimu, gebėti rasti antonimus, skirti žodžius kategorijoms ir kt. Ir pagaliau generatyvinis žinojimas – tai gebėjimas naujai pažvelgti į žodį, sukurti jam aplinką, kaip antai sudaryti sakinį ar, remiantis savais žodžiais, parengti pasakojimą“ (p. 201).

Pastebėjau, kad mano mokiniai, padedami žodžių žemėlapių, įgijo visų trijų lygių žinias. Vis dėlto M. Graves dar taip neseniai (2000) rašė: „Aš nežinau jokio išsamaus aprašymo gerai parengto, rimto, veiksmingo ir ilgalaikio mėginimo išmokyti mokinius mokytis žodžių“ (p. 123). Galbūt atėjo laikas išplatinti žodžių žemėlapi?

Literatūra

Baumann, J. F., & Kameenui, E. J. (1991). Research on vocabulary instruction: Ode to Voltaire. In J. Flood, J. M. Jensen, D. Lapp & J. R. Squire (Eds.), *Handbook of research on teaching the English language arts* (pp. 604-632). New York: Macmillan.

Carr, E., & Wixson, K. K. (1986). Guidelines for evaluating vocabulary instruction. *Journal of Reading*, 29, 588-595.

Collier, J. L., & Collier, C. (1974). *My brother Sam is dead* New York: Scholastic.

Collier, J. L., & Collier, C. (1994). *With every drop of blood* New York: Bantam Doubleday.

Dole, J. A., Sloan, c., & Trathen, W. (1995). Teaching vocabulary within the context of literature. *Journal of Reading*, 38, 452-460.

Eeds, M., & Cockrum, W. A. (1985). Teaching word meanings by expanding schemata vs. dictionary work vs. reading in context. *Journal of Reading*, 28, 492-497.

Frayser, D. A., Frederick W. c., & Klausmeier, H. G. (1969). *A schema for testing the level of concept mastery* (Tech. Rep. No. 16). Madison, WI: University of Wisconsin.

Graves, M. (2000). A vocabulary program to complement and bolster a middlegrade comprehension program. In B. M. Taylor, M. F. Graves & P. van den Broek (Eds.), *Fostering comprehension in the middle grades* (pp. 116-135). New York: Teachers College Press.

Haggard, M. R. (1982). The vocabulary self-collection strategy: An active approach to word learning. *Journal of Reading*, 26, 203-207.

Harmon, J. M. (1998). Vocabulary teaching and learning in a seventh-grade literature-based classroom. *Journal of Adolescent 6Adult Literacy*, 41, 518-529.

LaFlamme, J. G. (1997). The effect of the Multiple Exposure Vocabulary Method and the Target Reading/Writing Strategy of test scores. *Journal of Adolescent 6Adult Literacy*, 40, 372-381.

Powell, W. R. (1986). Teaching vocabulary through opposition. *Journal of Reading*, 29, 617-621.

Ruddell, R. B. (1986). Vocabulary learning: A process model and criteria for evaluating instructional strategies. *Journal of Reading*, 29, 581-587.

Schwartz, R. M. (1988). Learning to learn vocabulary in content area textbooks. *Journal of Reading*, 32, 108-118.

Stahl, S. (1986). Three principles of effective vocabulary instruction. *Journal of Reading*, 29, 662-668.

Catherine Rosenbaum dirba mokytoja visuomeniniame Ričmondo koledže Virdžinijos valstijoje. Jai galima rašyti adresu: 4113 Kensington Avenue, Richmond, VA 23221, USA.
